

О. П. Сергєєнкова,

*завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Інституту психології і соціальної педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор психологічних наук, професор*

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ПРОФЕСІОНАЛА ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ

У статті розглядається психологічна культура майбутнього педагога. Психологічна культура — це своєрідний шлях, орієнтовна умова, що відіграє особливу роль у професійній діяльності майбутнього учителя.

Ключові слова: психологічна культура особистості, професіонал, стратегії саморозвитку, навчально-професійна діяльність студентів, освітня діяльність.

Соціально-економічні зміни в Україні зумовили необхідність розробки концепції реформування підходів та постановки нової наукової проблеми становлення фахівця високого рівня. На сьогодні значно розширилось поле завдань професійної підготовки, теоретичного та практичного наповнення, психологічного та функціонально-рольового навантаження на зміст навчання студентів у вищих педагогічних університетах. Висуваються нові вимоги до розвитку індивідуальних властивостей та професійних здібностей майбутніх учителів.

Оскільки вчителі виступають своєрідними посередниками між державним та реальним замовленням, то їхні професійні дії мають узгоджуватись, з одного боку, з потребами конкретного освітнього середовища, а з іншого — можливостями держави щодо їх задоволення. Така соціальна роль вчителя вимагає коригування державного нормативу про діяльність працівників освіти. Розв'язання означеної проблеми передбачає пошук такої фахової моделі спеціаліста, яка б поєднувала соціальне призначення діяльності вчителя з його професійно-індивідуальними потребами та відповідала сучасному попиту споживачів продукту освіти.

Наукою досліджуються, але дискусійними залишаються питання про те, як швидко діє і в якому часовому інтервалі протікає погоджена взаємодія особистості і вибраної нею діяльності. Адже, така взаємодія, з одного боку, зв'язана з тим, що організацію, проектування, планування, стимулювання і забезпечення (технічне, матеріальне, правове) і управління діяльністю майбутніх учителів здійснюють практики. В кожній із цих галузей існують свої специфічні задачі, свої закони роботи, норми і правила, які в більшості випадків не співвідносяться з природними особливостями, можливостями особистості майбутнього учителя. З другого боку, сама особистість не завжди підготовлена до вибраної нею педагогічної діяльності.

В особистості виникають розбіжності в уявленнях про професію учителя і про свою роль в підготовці до педагогічної діяльності, реалізацію мети і власних індивідуально-психологічних можливостей. Результати аналізу досліджень, в яких вченими розкрито причинно-наслідкові зв'язки, що забезпечують взаємодію і взаємопідтримку між окремими індивідуальними властивостями, що створюють професійно зорієнтовану індивідуальну цілісність особистості, дозволили простежити важливі закономірності розвитку індивідуальних рис особистості. Розвиток кожної риси — це своєрідний шлях, який відіграє особливу роль у професійній діяльності майбутнього учителя.

У зв'язку з цим зростає увага до вивчення психологічних основ формування у студентів педагогічного університету психологічної культури за особистісними стратегіями самоідентифікації, самопізнання, самоменеджменту, які стануть шляхами їх подальшого професійного саморозвитку.

Психологічна культура педагога визначає вектор всієї його активності: когнітивної і креативної діяльності, взаємодії «афекта і інтелекту», вибір стратегій самопрезентацій, педагогічної і партнерської активності, специфіку побудови взаємин «педагог — педагог», «педагог — учень», «педагог — батько», «педагог — група», «педагог — соціум» і ін.

Не вдаючись до аналізу різних уявлень про зміст, структуру, особливості формування психологічної культури особистості взагалі і психологічної культури особистості педагога, студента, зокрема, спробуємо узагальнити різні підходи і, використовуючи результати власних досліджень, сформулювати авторську позицію з означеної проблеми. У понятті «психологічна культура особистості» відображаються:

- наукові, буденні, життєві знання про психіку людини, що мають вираз в уявленнях, поняттях, думках, висновках, власному досвіді;
- соціокультурні особливості суспільства, соціуму, навколишнього середовища, а також соціальні норми, спрямовані на підтримку оптимальних особистісних, міжособових, групових і міжгрупових взаємин (соціальних перцепцій, комунікацій, інтеракцій);
- значення, символи як загальнокультурні засоби поєднання зі світом, що виражаються в образах-умовних знаках, символах, вербальних і невербальних особливостях, які усвідомлюються та неусвідомлюваних проявах, метафорах, звичаях, ритуалах соціального і особистісного сенсу;

– особистісні й групові цінності як особливі регуляторипсихічної діяльності. Вони упорядковують, систематизують дійсність, мотивують активність, формують світогляд, інтереси, ідеали, прагнення, стосунки, додають сенс людського життя, є базовими компонентами духовності;

– індивідні, індивідуальні й особистісні особливості когнітивної, афектної, регуляторної й поведінкової сфер особистості людини.

Теоретико-методологічними основами проблеми психологічної культури професіонала, майбутнього учителя, поряд з іншими виступають інтегровані наукові принципи саморозвитку та цілеспрямованої організації професійної діяльності. Вони інтегрують систему напрямів становлення особистості, сформульованих у культурно-історичній теорії походження і формування психіки і свідомості Л. С. Виготського; теорії інтегральної індивідуальності В. С. Мерліна; теорії взаємодії особистості і діяльності О. М. Леонтьєва і С. Л. Рубінштейна; теорії розвивального навчання і принципів побудови особистісно орієнтованої професійної підготовки Б. В. Давидова, В. В. Рибалки; закономірностях психічного розвитку і виховання, теорії і методології багатовимірності особистості, категорії часу (І. Д. Бех, С. Д. Максименко, В. Ф. Моргун, Б. Й. Цуканов, К. К. Платонов).

Варто погодитися з науковцями (О. Г. Асмолов, В. П. Зінченко, Д. О. Леонтьєв, І. С. Кон, В. А. Петровський і ін.), які в становленні й розвитку психологічної культури особистості визначають наступні її функції наступним чином:

– збереження передача досягнень в психологічних поглядах, теоріях, методах, певного культурного рівня особистісного себе й інших, що забезпечує умови для подальшого прогресу людства;

– забезпечення ефективної взаємодії, взаєморозуміння, спілкування людей, що розрізняються за національними, віковими, гендерними, професійними та іншими ознаками;

– інтеграція зовнішньої та внутрішньої діяльності людини, спрямованої на вирішення проблем, саморегуляцію, самореалізацію, саморозвиток на основі наявного життєвого досвіду рівнів розвитку психічних процесів, якостей, властивостей, станів тощо;

– детермінація життєвого самовизначення, свідомої побудови власного життєвого шляху, адекватних уявлень про життєву перспективу, долю, можливості бути повноцінним господарем свого життя, бачити, аналізувати, розуміти і вирішувати життєві, конфлікти безпечними для суспільства й людини способами;

– гармонізація внутрішнього світу людини, формування і розвиток цілісної несуперечливою Я-концепції, станів внутрішнього благополуччя, комфорту, забезпечення повноцінного духовного життя людини;

– формування успішної особистості готової до самоактуалізації, професіонала в різних сферах людської діяльності, й, особливо, в галузі професій «людина – людина» (Є. О. Климов).

Організація розвитку ідентифікаційного процесу, природозумовленого потенціалу, вироблення у студентів способів саморозвитку забезпечує соціальну, психофізіологічну адаптацію до суспільно-професійних змін, стимулює майбутніх учителів до активного самостійного пошуку власної соціальної позиції, посилює суб'єктивний компонент у формуванні професійної значущості й індивідуальної ролі у виконанні діяльності.

Психологічна культура особистості виступає особливою формою буття людини в суспільстві, в рамках якої вона живе і діє як автономна та неповторна система, зберігаючи свою цілісність і тотожність самій собі в умовах неперервних внутрішніх і зовнішніх змін. В такій якості людина володіє здібністю до саморегулювання, саморозвитку, самовдосконалення тощо.

Зауважимо на те, що психологічна культура особистості майбутнього освітянина безпосередньо впливатиме на складний процес первинної адаптації випускника у педагогічному середовищі. Для входження майбутнього учителя в педагогічну професійну діяльність і реалізацію професійної компетентності в колективі учителів недостатнім є лише власні прагнення випускників. Необхідно, щоб індивідуальність особистості, сформована в навчально-професійній діяльності психологічна готовність, професійна компетентність були соціально визнаними і прийнятими колективом, з яким випускник буде вирішувати професійні задачі. Важливим є те, щоб педагогічний колектив, в який приходить випускник, був теж підготовлений до його прийняття, незалежно від того, чи співпадають їх характери, чи особистісно сумісні вони за типом темпераменту, стилем поведінки, формами організації діяльності, тощо.

При вирішенні питання про психологічні основи та принципи наукового дослідження психологічної культури професіонала освітньої сфери варто виходити з положення про те, що будь-яка психологічна властивість особистості не може бути описана якою-небудь однією одиницею виміру – різні рівні реалізації якостей вимагають як різних прийомів опису, так і різних одиниць виміру.

Наукові дослідження, що спрямовані на розкриття професійно-навчальної діяльності як провідної діяльності студентів, обґрунтовують формувальні можливості відповідних складових такої діяльності. На основі цих досліджень конкретизуються закономірності розвитку особистості, її сенсорно-перцептивних, мнемічних та інтелектуальних процесів. Ефективна взаємодія визначених процесів з іншими індивідуальними психологічними особливостями студентів сприяє виникненню таких новоутворень, як професійне мислення, професійна культура, професійний темперамент, професійне спілкування, індивідуальний стиль поведінки тощо. Ці новоутворення теж взаємодіють і піддаються інтегруванню під впливом відповідних зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на особистість та визначають рівень психологічної культури.

Наукову специфіку дослідження формування психологічної культури особистості студента складають інтегрований зміст теоретично визначених особливостей професійної діяльності педагога, обґрунтована ефективність особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів у професійному навчанні студентів, вивчена результативність становлення основних психологічних передумов професіоналізації, концептуально сформульовані «зони» активного навчання та «зони» творчої самостійності студентів, особистісні стратегії професійного саморозвитку та їх усвідомлений вибір студентами, результати індивідуально змодельованого студентами освітнього середовища.

Принциповими моментами у визначенні психологічних основ формування психологічної культури студентів були врахування психологічної сенситивності студентського віку, опора на зв'язки зовнішніх впливів із внутрішніми можливостями студентів сприйняти їх, актуалізація психологічних особистісних новоутворень у студентів, які в подальшому є підставою для прогнозування рівня професійної компетентності майбутніх учителів та професіоналізації в цілому.

У формування психологічної культури майбутнього учителя мають діяти фактори, якими, з одного боку, забезпечується особистість учителя, з другого — його педагогічна діяльність. В нашому дослідженні такими факторами визначилися психологічні новоутворення, в яких об'єднуються особистісно-значимі якості учителя, специфіка і вимоги професійної діяльності учителя та її функціонально-рольові вияви. Ці новоутворення відображаються в структурі провідної діяльності студентів — навчально-професійній, в умовах якої проводиться дослідження.

Проведене складне дослідження підтвердило наші припущення про те, що системоутворюючими факторами психологічної культури особистості виступають соціальний інтелект та самоцінність особистості. В цілому ж, структура психологічної культури особистості інтегровано включає наступні компоненти: когнітивний (зокрема, соціальний інтелект); ціннісно-смысловий; оціночно-вимогливий; рефлексивний; креативний; поведінковий (інтерактивний), професійно-значущий.

Результати проведених факторного, кореляційного, кластерного аналізів показали, що саме соціальний інтелект, який входить в когнітивний компонент психологічної культури особистості має достовірно значущі зв'язки зівсіма складовими її елементами. Окрім цього, в структуру психологічної культури особистості включено психічні явища, які окремими гранями входять в різні складові її компоненти, але не мають загального зв'язку, що характерно для соціального інтелекту. Самоцінність безпосередньо включається в оціночно-вимогливий; ціннісно-смысловий і рефлексивний компоненти психологічної культури особистості

Самоцінність, з поглядів представників гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс і ін.), — це внутрішня картина самого себе, своєї індивідуальної значущості, яка є у кожної людини. Самоцінністю виступає сукупність якостей особистості, яка пов'язана з тим, що відбувається у її внутрішньому світі та навколишній дійсності. Самоцінність — це комплекс по відношенню до самого себе й впливів зовнішнього світу, це «внутрішній голос», діалог людини із собою. При цьому психологічна культура складається прямо пропорційно розвитку високої (але не завищеної) самоцінності особистості

Висока самоцінність — це унікальність особистості, поважність до себе, наявність почуття власної гідності. У психології неодноразово висловлюється думка про те, що тільки людина, що має високу самоцінність, самодостатність, здатна поважати інших, відстоювати свою альтернативну точку зору, добиватися успіхів, перемагаючи життєві негаразди. Саме висока самоцінність забезпечує автентичність, конгруентність, її внутрішню свободу, поведінку згідно прийнятими принципами, цінностям, сенсам тощо

Наукової уваги заслуговує той факт, що такий показник, як психічне здоров'я не включено в структуру психологічної культури особистості алеразом з тим є посередником у інших її складових. У сучасній науковій інтерпретації воно включає: позитивне відношення до себе, оптимальний психічний розвиток, особистісне зростання і самоактуалізацію, психічну інтеграцію, рівновагу, особистісну автономію, реалістичне сприйняття особистістю тих, що оточують її та ін.

Все вищевикладене дозволяє нам сформулювати авторське розуміння психологічної культури особистості як комплексного поняття, що включає інформованість та уміння застосовувати на практиці закони функціонування психіки, способи і прийоми управління власною внутрішньою і зовнішньою активністю, забезпечуючи таким чином оптимальний рівень особистісної і соціальної безпеки.

Таким чином, дослідження феномену психологічної культури особистості відкриває нові шляхи розуміння та інтерпретації ряду психологічних в життєдіяльності людини. Мова йде про нове розуміння професійно важливих якостей педагога та їх формування у процесі професійної підготовки фахівця.

Формування психологічної культури спеціаліста освіти передбачає його ґрунтовну науково-методологічну підготовку. Відсутність достатньої психологічної культури учителів неминуче призводить до поширеного зараз формалізму в шкільному навчанні та вихованні. Зустрічаються учителі, які не здатні аналізувати й регулювати стосунки з учнями, ефективно організувати навчально-виховний процес, знаходити індивідуальні підходи до вихованців, професійно грамотно вирішувати неочікувані ситуації у своїй діяльності, тому змушені вдаватися до методів тиску на учнів, погроз тощо. Недостатня психологічна культура вчителя — одна з причин нечуйності, жорстокості, байдужості, значних помилок у вихованні, що може призвести до психологічного надлому особистості школяра й навіть до каліцтва людсь-

кої долі. Так, будь-яка професійна діяльність без високої соціальної зрілості й психологічної культури спеціаліста є лише ремеслом.

Доцільно зробити акцент, що саме в студентському віці відбуваються переструктуризація індивідуального потенціалу, вихід його за межі власне природозумовлених властивостей, соціальне наповнення змісту ціннісними утвореннями, формування стратегій неперервного професійного саморозвитку. У студентів виникає потреба вдосконалити соціальний норматив, власну соціальну роль, ствердити при цьому власну позицію та набути відповідного соціального статусу саме оволодіваючи обраною професійною діяльністю.

Організація процесу формування психологічної культури здійснюється на засадах суб'єктного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів, що розроблено в практиці професійної підготовки фахівців. Означені підходи забезпечуються змістом навчального матеріалу та формами його подачі студентам в умовах університетського навчання; засобами та прийомами формування викладачами загальних та індивідуальних мотиваційно-цілевих настановлень; суб'єктивним та індивідуальним оцінюванням об'єктивних вимірів якості навчання.

Напрями експериментального дослідження проблеми психологічної культури студентів мають враховувати актуальність реального призначення професійної освіти, хоча й недостатньо усвідомленого при цьому індивідуального потенціалу її суб'єктів; орієнтуватися на надбання індивідуального професіоналізму, потрібного для творчого розв'язання завдань професійної діяльності; забезпечення якості та рівня психологічної культури кожним в організації професійної діяльності.

Ефективність таких досліджень залежатиме від того, наскільки ефективно виправдаються кращі результати професійного навчання студентів — майбутніх учителів, доцільність засвоєння і практичного використання ними психолого-педагогічних знань в їх міжгалузевих наукових зв'язках та інтегрування в нові, професійно значимі спецкурси, як «Освітній менеджмент», «Психологія професійного становлення», «Психологія освіти», «Психологія учителя» тощо.

Майбутній вчитель на етапах професійної підготовки має чітко визначити провідну місію, мету, завдання, функцію в суспільстві, які він повинен виконувати, щоб віднайти свою професійну сферу на ринку праці.

До значущих умов ствердження психологічної культури на етапі вузівської підготовки віднесено ступінь обізнаності студентів з власними очікуваннями і умовами наступної практичної їх реалізації. Комбінація очікувань молодого вчителя, а також ступінь значущості для школи кожного з них можуть відрізнятися у різних організаціях професійного середовища. Більше того, в рамках одного і того ж закладу у ставленнях до випускників можуть складатися різні комбінації сподівань. Тому неможливо запропонувати єдину універсальну модель очікувань як середовища стосовно випускника, так і фахівця стосовно школи. Щоб звести очікування майбутнього фахівця і його середовища щодо один одного і тим самим запобігти проблемам або зменшити їх, необхідно чітко уявляти, на яке місце в організації і далі — в професійному середовищі — претендує випускник, які ролі він може й готовий виконувати і які функції передбачає доручити йому виконувати конкретний заклад і середовище загалом.

Досить часто саме невідповідність ролі, яку пропонує професійне коло молодому вчителю, і його претензії посісти певне місце в ньому є причиною першого конфлікту між фахівцем і його середовищем. Такому спеціалістові варто вивчати справу, в якій він хоче бути професійно визнаним, та добре усвідомити свої можливості й прагнення, свою роль в середовищі, в якому прагне реалізуватися. Особливо це стосується адаптаційно орієнтованих зв'язків його очікувань із реальністю і встановлення адекватної взаємозалежності між професійним середовищем і молодим учителем. Традиційне розуміння професіоналізму учителя є методологічною основою для побудови моделі набуття високого рівня психологічної культури студентами педагогічних університетів.

Ринкові умови вимагають від професіонала якісного виконання своїх функцій. Вони зміщують акцент з унікальності організації процесу професійного навчання на функціонально-результативну готовність спеціаліста відповідально ставитися до щоденних обов'язків учителя — вчити і виховувати молодь. Якісне вираження діяльності сучасного професіонала сприяє підвищенню престижу, покращенню успіху освітнього закладу. Тому майбутньому вчителю потрібно оволодіти не тільки базовими знаннями, а й стратегією їх індивідуального застосування. Для цього йому треба навчитися трансформувати професійні знання в економіку, професійну психологію, комунікативну систему, сферу реклами, створення іміджу навчального закладу тощо.

Сучасна методологія становлення професіонала спрямовує і забезпечує освіченість особистості з розумінням процесу реформ і становленням її позиції як активного учасника реформування професійної освіти загалом. Участь у процесі реформування, що розглядається як концептуальна позиція, вимагає від студентів розуміння критеріїв, які висувають до нього сучасні умови життя як майбутнього учителя. Згідно з концептуальними параметрами набутий рівень психологічної культури учителя допомагає йому чітко усвідомити зміст освітнього процесу, що зазнає постійних змін. Активно пристосовуючись до цих змін, професіонал виконує провідну роль — сприяє підвищенню рівня цінності продуктів освіти в ринкових умовах.

ДЖЕРЕЛА

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович // Избр. психол. тр. — М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. — 352 с.
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. — Ростов н/Д., 1996. — 512 с.
3. Психология и культура. — СПб, 2003.
4. Семикин В. В. Психологическая культура в образовании человека / В. В. Семикин. — СПб: СОЮЗ, 2002.

В статье раскрывается содержание понятия психологическая культура будущего педагога. Психологическая культура — это своеобразный путь, условие, играющая важную роль в профессиональной деятельности будущего учителя.

Ключевые слова: психологическая культура личности, профессионал, учебно-профессиональная деятельность студентов, образовательная деятельность.

In the article maintenance of concept opens up psychological culture of future teacher. A psychological culture is an original way, condition, playing an important role in professional activity teacher.

Key words: psychological culture of personality, professional, educational-professional activity of students, educational activity.

УДК 159.929

О. А. Чала,

*старший викладач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Інституту психології і соціальної педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка*

АГРЕСИВНІСТЬ І ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ФАКТОРИ ДЕСТРУКТИВНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ СТУДЕНТІВ

В роботі подано результати констатувального дослідження проблеми виявів деструктивної конфліктності юнацтва. Проаналізовано виявлені взаємозв'язки між агресивністю, тривожністю та деструктивною конфліктністю студентів як представників юнацького віку.

Ключові слова: агресія, агресивність, ворожість, тривожність, деструктивна конфліктність.

Підвищена агресивність особистості є однією з найбільш розповсюджених проблем, з якими доводиться працювати сучасним практикуючим психологам. Агресивна поведінка виявляється в багатьох людей як відображення їх безпосередності та імпульсивності. Однак у певній категорії особистостей агресія як стійка форма поведінки не лише зберігається, а й розвивається, трансформуючись у стійку рису особистості. Як наслідок, знижується продуктивний потенціал людини, звужуються можливості повноцінної комунікації, деформується її особистісний розвиток. Агресивна людина завдає клопоту не лише оточенню, а й собі.

Вияви агресивності та тривожності мають місце і щодо представників юнацького періоду. Перебуваючи на теренах осмислення та розв'язання ґрунтовних психологічних завдань подальшого життєвого самовизначення та початку самореалізації, молода людина зіштовхується з суттєвими суперечностями, як зовнішнього, так і внутрішнього походження. Складності розв'язування цих суперечностей, невизначеність соціальної ситуації та дефіцит внутрішніх ресурсів юнака схильні викликати зростання тривожності та агресивності. В свою чергу, дані емоційно-поведінкові прояви можуть спровокувати закріплення деструктивної конфліктності як негативної особистісної якості молодшої людини. Ця якість негативно впливатиме на процеси соціалізації та індивідуалізації юнака. Зважаючи на розповсюдженість означеної вище ситуації, завданням психологічної практики є профілактика та корекція надмірної агресивності та тривожності юнаків. Реалізація цього завдання можлива за умов детального вивчення проблеми зв'язку агресивності, тривожності та деструктивної конфліктності, що і стало предметом нашого аналізу.

Метою роботи є виявлення взаємозв'язку між агресивністю й тривожністю як емоційно-поведінковими проявами та деструктивною конфліктністю як негативною особистісною якістю представників юнацького віку.

Перебуваючи в статусі студента, молода людина неминує зіштовхується з ситуаціями, що ускладнюють або й унеможливають задоволення її базових психологічних потреб. Емоційна та поведінкова ре-